

HİLE RİSKİ DEĞERLEMESİNİN VE HİLELERİ BULMANIN DENETİMİN ETKİNLİĞİNDEKİ ROLÜ ve TÜRKİYE'DEKİ DENETİM FİRMALARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Arş. Gör.Dr. Murat KIRACI*

ÖZET

Günümüzde işletmelerde meydana gelen hileler, başta işletme ve denetim firması olmak üzere birçok kesime zararlar vermekte ve finansal tabloların güvenilirliği ön plana çıkmaktadır. Finansal tabloların güvenilirliğini saptamada bağımsız denetçinin önemli bir rolü vardır. Bu rol, denetçinin müşteri işletmedeki hileleri dikkate alarak denetimini yürütmesini gerektirir. Bağımsız denetçi hilelerin neden olduğu zararlardan korunmak için müşteri işletmedeki hile riski faktörlerini dikkate alarak risk değerlemesi yapar. Çalışmada, SAS No.82 ve No.99'a göre hilelerin dikkate alınması ve hilelerin bulunması konuları incelenmiş ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliği teorik olarak ele alınmıştır. Çalışmada, son olarak denetçinin hile riskini değerlemesi, hileleri bulması ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine girmesinin denetimin etkinliği üzerinde bir rolünün olup olmadığı, hem teorik olarak hem de ampirik bir araştırmayla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Denetim, Hile, Hile Riski Değerlemesi, Hileleri Bulma

ABSTRACT

Nowadays, frauds that take place in firms cause financial losses for firms, auditing companies, and other parties, while increasing of public attention about the reliability of financial statements. The independent auditor is an important actor in determining the reliability of financial statements. The role of the auditor requires examining by considering possible frauds at the customer firm. To prevent the audit firms losses due to possible frauds, the independent auditor considers fraud risk factors in conducting risk assessment. The consideration and detection of possible frauds in context of SAS No.82 and No.99 are explored in this article explores, as well as studying collaboration with internal auditors for this purpose from a theoretical perspective. The article also examines whether the fraud risk assessment, fraud detection, and collaboration with the internal auditor plays a role in the effectiveness of auditing both from theoretical and empirical point of views.

Key Words: Auditing, Fraud, Fraud Risk Assessment, Fraud Detection.

* TC. Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü

1. GİRİŞ

Sermaye piyasasında yatırım kararlarında temel noktayı oluşturan finansal tablolar, işletmenin gerçek durumunu yansıttığı ölçüde bir anlam ifade eder. Dolayısıyla sermaye piyasasında, işletmenin finansal tablolarının gerçek durumu yansıtmayı yansıtmadığını tespit etmeye yarayan bağımsız denetim, çok ciddi bir görevi yerine getirmektedir. Etkin bir bağımsız denetim çalışmasının yapılması, sermaye piyasalarında yatırım yapan yatırımcılar açısından son derece önem arz eden bir durumdur. Denetim firması açısından belli bir personel ve belli bir çalışma saatiyle yürütülen denetim çalışmasının güvenilir bir sonuç üretmesi ve bu sonucun mümkün olduğunca az maliyetle sağlanması denetimin etkin bir şekilde yürütüldüğünün göstergesidir. Günümüzde denetçi görüşünün finansal tabloların işletmenin gerçek durumunu yansıtır şekilde oluşturulmasında hileler konusu, dikkate alınması gereken en önemli olgulardan biri olmuştur.

Muhasebe hileleri günümüzde işletmelerin iflasına ve yatırımcıların mağdur olmasına kadar varabilecek çok büyük zararlara neden olmaktadır. Başta Enron olmak üzere onu takip eden Worldcom ve Xerox şirketlerindeki muhasebe hilelerine bağlı finansal raporlamanın yatırımcılara maliyeti 225 milyar dolar civarındadır. İşletmelerde her kim tarafından yapılırsa yapılsın muhasebe hilelerinin, finansal tablolara yansıtılması durumunda başta yatırımcılar ve işletme sahip ve çalışanları olmak üzere, devlet, kredi verenler, işletmeyle ticari ilişkide olanlar gibi birçok kesimin zarar görmesi söz konusu olabilecektir. Başta yatırımcıların korunması sonra işletme ortaklarının ve işletmenin ve denetim firmasının korunması için bağımsız denetçinin hileleri dikkate alması ve denetimi hile riskine göre

yürütmesi etkin bir denetim çalışması için şarttır.

Çalışmamızın temel amacı, denetçiyi da va edilme riskinden koruyacak hile riskini değerlendirme ve hileleri bulma konularını önemli olan bütün yönleriyle ortaya koymaktır. Bu temel amaç çerçevesinde çalışmamızın bir diğer amacı da, denetçinin hile riskini değerlendirmesi, hileleri bulması ve iç denetçiyle hileler konusunda işbirliğine gitmesinin denetimin etkinliğinde bir rolünün olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bunun için SPK'dan yetki alan 81 denetim firması üzerinde anket yoluyla bir araştırma yapılmıştır.

2.HİLE RİSKİ DEĞERLEMESİ

2.1.Hile Riskinin Bağımsız Denetim Açısından Anlam ve Önemi

Hileden kaynaklanan önemli yanlış beyanların finansal tablolara yansıtılma olasılığı hile riski olarak tanımlanır. AICPA tarafından çıkarılan hem SAS No.82 hem de devamı niteliğindeki SAS No.99'da, bağımsız denetçilerin günümüzde hilenin neden olduğu olumsuz etkileri tam olarak kavrayıp, hile riskini çalışmalarında dikkate almasının kendileri için daha iyi olacağını belirtmektedir.¹ Denetçiler, bu şekilde davranarak dava edilme riskini azaltabileceklerdir.

Geçen son on yıl zarfında A.B.D'de denetçilere açılan davalar hem adet olarak hem de parasal olarak önemli ölçüde artmıştır. Örneğin 1983 yılında 6 büyük denetim firması aleyhine sadece 3 dava açılmış iken bu sayı 1993 yılında 210'a çıkmıştır. Bu firmaların hukuki işlemler için yapılan harcamaları 1983 yılında toplam hasılatın %2,6'sını oluştururken bu miktar 1993 yılında %12'ye çıkmıştır. Geçmiş akademik çalışmalar denetçilerin dava edilmelerinde önemli

1 AICPA, SAS No.82 (1997); SAS No.99 (2002), "Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit", New York.

bir faktör olarak denetledikleri müşterilerinde herhangi bir hile çeşidinin bulunması olduğunu göstermektedir.²

2.2. Hile Riski Değerlemesinin Tanımı ve Amacı

Hile riskini değerlendirme, denetçinin mesleki şüphecilik içerisinde -yani sorgulayıcı bir düşünce ve denetim kanıtlarının dikkatlice tayin edilmesini içeren bir davranış içinde- risk faktörlerini dikkate alarak, işletmenin finansal tablolarının hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini belirlemesi sürecidir. Bu tanımdan hile riskinin değerlendirilmesinin bir süreç olduğu ve bağımsız bir denetçi tarafından bu işin yapıldığı vurgulanmaktadır. Bu süreçte bağımsız denetçinin deneyiminin ve mesleki şüpheciliğinin çok büyük bir rolü bulunmaktadır. Hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini değerlendirmek risk faktörlerinin birleşimini dikkate alan kümülatif bir süreçtir.³

Hile riski değerlendirilmesinin amacı, denetim firmasının dava edilme riskini azaltmak, sağlıklı ve etkin bir denetim çalışması yürütmektir. Hile riski değerlendirilmesinin faydalarından birisi de denetim kaynaklarının riske bağlı olarak dağıtılmasını sağlayarak, kaynak israfını önleyip denetimin etkin ve verimli olmasını sağlamaktır. Hileyi dikkate almak, işletmede hile olasılığını belirlemek demektir ve denetçinin denetimini önemli hileleri bulacak şekilde planlaması ve yürütmesi konusunda sorumluluğu vardır. Bu sorumluluk sınırları içerisinde denetçinin hile riskini değerlendirilmesi ve ona uygun denetim yanıtını oluşturması gerekir.

Bağımsız denetim firması, müşteri işletmeyle denetim sözleşmesini yaptıktan sonra denetimin planlanmasını yapacaktır. Bu aşamada bağımsız denetçi hile riskini değerleyebilir. Hile riskini değerlemenin ne zaman yapılacağından çok nasıl yapıldığı daha önemli olmasına rağmen uygulamada farklı zamanlarda hile riskinin değerlendirilmesinin yapıldığı çeşitli araştırmalarda ortaya konulmuştur.

Denetçi risk faktörleri ve diğer koşulları, yeni müşterinin kabulünde veya eski müşterinin denetimine devam edip etmeme kararını vermek için gerekli soruşturmaları yaparken, denetimin planlanması sırasında, işletmenin iç kontrolünü incelerken veya alan çalışması yaparken belirleyebilir. Bu bakımdan riskin belirlenmesi, denetim süresince devam eden, risk faktörlerinin bir bütün içinde göz önüne alınmasını kapsayan bir süreçtir.⁴

2.3. Hile Riski Faktörleri

SAS No. 82 ve SAS No.99 da denetçilere yol göstermesi açısından risk faktörleri ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. SAS No.99'da hile riski faktörleri Hileli Finansal Raporlamayla ve Varlıkların Kötüye Kullanımıyla ilgili iki ana grup içinde *Baskı/Güdü, Haklı Çıkarma ve Fırsat* alt grupları içerisinde sıralanmıştır⁵

Mesela yönetimin çalışanlar için agresif finansal hedef ve beklentiler koyması, Hileli Finansal Raporlamayla ilgili Baskı/Güdü grubundaki bir risk faktörüdür. Nakit, menkul kıymetler, stoklar ve sabit varlıklar üzerinde fiziksel güvenliğin zayıf olması Varlıkların Kötüye Kullanılmasıyla ilgili Fırsat grubundaki bir risk fak-

2 Türkan Önder, "Finansal Tabloların Denetiminde Hile'nin Araştırılması ve Denetçinin Sorumluluğu-82 nolu Denetim Standardı ve SPK Standartları Arasındaki Farklar", **Marmara İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt XV, Sayı.1, 1999, s.323.

3 Paul, Munter, ve Thomas A. Ratcliffe, "Auditor's Responsibilities for Detection Of Fraud", **The National Public Accountant**, Vol.43, I.7., September 1998, s.26.

4 Nurten Erdoğan "Hileler Karşısında Denetçinin Sorumluluğu ve SAS No.82" Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Şubat 2002, s.25.

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.aicpa.org/antifraud/risk/38.htm>

törüdür. Baskı/güdü, Haklı çıkarma ve fırsat unsurlarının bulunduğu yerde ise yüksek bir hile riski vardır.

2.4. Hile Riskini Değerleme Süreci

Hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riskinin belirlenmesi denetim boyunca devam eden bir süreçtir. Denetçi hem planlama hem de denetimin yürütülmesi sırasında risk faktörlerini tanımlar. Hile riskini değerlemede, denetçinin dikkatini çeken ilgili bilgiler elde edildikçe tekrarlanması gereken üç adım vardır ⁶

- Risk faktörlerinin varlığını dikkate alma
- Risk belirleme
- Risk düzeyine uygun yanıt geliştirme

Denetçi ilk olarak müşteri işletmedeki hile riski faktörlerinin varlığını araştırarak, bu risk faktörlerinin nispi önemine göre uygun bir risk belirlemesi yapar. Bu iki aşama sonucunda hile riski belirlenmiş olur. Denetçi, belirlenen hile riski değerine göre (yüksek, düşük vb.) uygun bir denetim yanıtı oluşturur. Hile riski değerine göre denetçi planladığı denetim prosedürlerini değiştirebilir, ek denetim testleri yapabilir, ek personel çalıştırabilir. Hile riskinin bu şekilde değerlendirilmesinin yapılması denetim süreci boyunca devam edebilir. Çünkü denetim süreci içerisinde denetçi hile riskine etki edebilen risk faktörleri bulabilir. Bulunan risk faktörlerinin önemine göre tekrar denetim yanıtı geliştirme söz konusu olabilir.

3. HİLELERİN BULUNMASINDA BAĞIMSIZ DENETÇİNİN ROLÜ

İşletmelerde gerçekleştirilen hilelerin boyutu, günümüzde o kadar büyük rakamlara ulaşmıştır ki, işletmelerin ve bağımsız denetçilerinin korkulu rüyası haline gelmiştir. Hilelerin bulunması gereği konusu, hilelerin parasal ve parasal olmayan olumsuz etkileri başlıkları altında incelenebilir.

3.1. Hilelerin Parasal Olmayan Etkileri

Muhasebe hata ve hileleri devlet yönetimini zorlaştırır. Çünkü işletmelerin muhasebesinde yapılacak hileler iyi bir devlet yönetimi için gerekli ve yönetim sürecinin vazgeçilmez unsuru olan istatistiksel bilgilerin sağlıklı ve eksik olmasına neden olacak, bundan dolayı da devlet yönetiminde sorunların saptanması, planlama, uygulama ve denetleme aşamalarında önemli aksaklıklara yol açabilecektir.⁷

Muhasebe hilelerinin bir olumsuz etkisi de hile yapmayan ve yasalara uyan işletmelere yöneliktir. Ülkedeki yasal ortam hile ve yolsuzluk yapanların yanına kar kalacak derecede geniş ve cezalar fiili caydırmaktan yoksun ise, bu durum dürüst ve yasalara uyan taraflarda hile yapmaya yönelik bir eğilim ortaya çıkabilir. Aynı zamanda yasalara titizlikle uyan tarafların hile yapanlar karşısında haksız bir rekabet gibi geride kalmaları sonucu, dürüst işletme yönetimlerinin gerek yasa koyuculara gerekse de hile yapanlara nefreti artabilir. Bu konu toplumsal barış ve huzurla da ilgilidir. Yani hilelerin toplumsal barışı bozucu bir etkisi olmaktadır Hile

6 Andrew H. Barnett ve James E. Brown, "The CPA As Fraud-Buster", *Journal Of Accountancy*, Volume 185, Issue 5, May 1998, s.69-74.

7 Can Kaymak, "Muhasebede Yapılan Hata ve Hilelerin Muhasebe ve Muhasebe Denetimi Yönünden Değerlendirilmesi." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s.133.

konusunun bunun gibi sosyo-psikolojik birçok etkileri bulunmaktadır. Bunların dışında sermaye piyasalarındaki güven unsurunu zedeleyen yönüyle de hilelerin çok büyük olumsuz bir etkisi bulunmaktadır.

3.2. Hilelerin Parasal Etkileri

A.B.D.'de Sertifikalı Hile Araştırmacıları Kurumu (ACFE) tarafından "2002 Ulusal Mesleki Hile ve Yolsuzluk Raporu" adlı bir rapor yayınlanmıştır. Bu rapora göre Sertifikalı Hile Denetçileri 2002 yılında mesleki hile ve yolsuzluk sonucu olarak gelirlerin %6'sının kaybolabileceğini tahmin etmektedirler. Bu durum ABD'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasına uygulandığında yaklaşık 600 milyar\$ ve çalışan başına kaybın da 4500\$ olacağı tahmin edilmektedir⁸. Ayrıca Ernst & Young adlı denetim firmasının araştırma şirketinin yaptığı tahminlere göre ise her yıl 500 milyon çekte yolsuzluk yapılmaktadır. Amerikan Bankacılar Derneği de (American Bankers Association) çekler üzerinde yapılan hilelerden kaynaklanan maddi kaybın 4.2 milyar dolar olarak belirlemiştir⁹.

3.3. Hileleri Bulmada Bağımsız Denetçinin Konumu ve Sorumluluk Sınırları

Geçmişten günümüze hileleri bulma konusunda denetçilere düşen görev ve sorumluluklar her zaman tartışılmıştır. Gerek ülkemizdeki gerekse de diğer ülkelerde bu konudaki düzenlemelerde denetçinin esas işinin hileleri bulmak olmadığı vurgulanmıştır. Fakat hileleri bulma konusu denetim işinin bir parçasıdır. Özellikle hilelerin yol açtığı zararların artması bu konuya denetçilerin daha fazla önem vermesiyle sonuçlanmıştır.

Denetim mesleğinin gelişmeye başladığı yıllarda denetçilere sadece hileleri bulacak kişi gözüyle bakılmaktadır. Bu düşünce yaklaşımı beklenti açığı olarak belirtilen bir durumu ortaya çıkartmıştır. Şöyle ki kamu, denetçiden mutlak güvence istemektedir. Fakat denetim, finansal tablolar hakkında mutlak güvence vermez. Yapılan bir araştırmada yatırımcıların %70'inden fazlası hileleri bulma konusunda mutlak güvence istemektedir.¹⁰ KPMG'nin hile araştırmasında denetçilerin hile eylemlerinin ancak %5'ini bulabildikleri belirtilmiştir¹¹. Hilelerin doğasında yer alan gizlilik faktörü bu konuda denetçileri her zaman zorlamıştır. Hileleri bulmadaki bu düşük başarı oranı, "beklenti açığına" katkı sağlayan ana faktördür. Bu beklenti açığı, denetçilerin fonksiyonunu anlamada ve yatırımcıların, kredi verenlerin ve diğer kişilerin muhasebecilerin rolündeki beklentileri arasındaki farklılık tan kaynaklanmaktadır.¹²

Denetçi, denetimini salt olarak işletmede yapılan her türlü hileye karşı oluşturmak zorunda değildir. Böyle bir çalışma yapmak da gerçekten zordur. Denetçiyi sadece finansal tabloları önemli derecede etkileyen hileler ilgilendirmektedir. Aksi takdirde bağımsız denetimin, salt olarak hilelerin araştırıldığı 20.yy başındaki zihniyetten pek farkı kalmazdı.

3.4. Hileleri Bulmada Kullanılan Temel Teknikler

Hileleri bulmak veya ortaya çıkarmak özel bilgi ve deneyim gerektiren bir çalışmadır. Hilelerin gizlenen bir yönü olmasına rağmen gerek bağımsız denetçiler gerekse de iç denetçiler geliştirdikleri çeşitli yöntemler ve teknikler-

8 ACFE, **2002 Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse**, 2002, s.ii.

9 http://www.alomaliye.com/halil_soyler_isletmelerde_yap_hileler_2.htm, (21.11.2003)

10 W. Hillison, C.Pacini ve D.Sinason, "The Internal Auditor as Fraud Buster", **Managerial Auditing Journal**, 14/7, 1999, s.351.

11 KPMG Fraud Survey, 1998.

12 Hillison, Pacini, and Sinason, a.g.e., s.351.

le hilelerle mücadele etmektedirler. Bu teknikler içerisinde klasik denetim tekniklerinin yanında bilgisayar destekli denetim tekniklerini de sayabiliriz. Genel olarak hileleri bulma yöntemleri olarak belirtebileceğimiz bu teknikler işletmenin hilelere karşı verdiği savaşta en önemli araçlardır.

ACFE'nin 2002 yılındaki araştırma bulgularına göre cevaplayıcılara hileleri nasıl ortaya çıkardıkları sorulmuş ve bu soruya 532 cevap verilmiştir. Sonuçlar yüzde şeklinde aşağıda özetlenmiştir:¹³

- Çalışanlardan alınan ipuçları/tavsiyeler (%26.3)
- Kazara bulma (%18.8)
- İç denetim (%18.6)
- İç Kontrol (%15.4)
- Dış denetim (%11.5)
- Müşterilerden alınan ipuçları/tavsiyeler (%8.6)
- Genel ipuçları/tavsiyeler (%6.2)
- Satıcıdan alınan ipuçları/tavsiyeler (%27)
- Kanun gücüyle bildirme/haber verme(%1.7)

En yaygın ortaya çıkarma yöntemi çalışanlardan alınan ipuçları ve tavsiyelerdir. Bu veri etkili raporlama mekanizması ve çalışanlardan yönetime iletişim kanallarının açıklığının hilelerin bulunmasında ve azaltılmasında olumlu

bir etkide bulunmuş olduğunu akla getirmektedir. Hileleri bulmada kullanılan temel teknikleri (genelde bilgisayar destekli teknikler) başlıklar halinde şu şekilde açıklayabiliriz.

3.4.1. Analitik Yordamlar Kullanma

Hileleri bulmada bilgisayar kullanmanın en mantıklı ve kolay yolu analitik incelemeler veya analitik yordamlar kullanmaktır. Basit bir çalışma tablosu veya diğer veri analiz programları aracılığıyla beklenen ilişkilerin gerçek ilişkilerle, geçmiş ilişkilerle veya endüstri standartlarıyla karşılaştırılması mümkün olmaktadır

Analitik yordamların uygulanmasının altında yatan varsayım, veriler arasındaki mantıklı ilişkilerin var olduğu ve ilişkiyi olumsuz etkileyen koşulların mevcut olmaması halinde bu ilişkilerin var olacağıdır. Bu ilişkilerde sapmalar neden olan bazı koşullar, olağandışı işlemler ve olayları, muhasebe yöntemlerindeki değişiklikleri, iş değişikliklerini veya finansal tablolarda yapılan hata ve hileleri kapsar.¹⁴

3.4.2. Benford Yasasını Kullanma

Benford Yasası tekniği ile hilelerin nasıl bulunacağı konusunda önce Benford Yasası hakkında genel bir bilgi vermek gerekir. Benford Yasasına göre, herhangi bir sayıda ilk rakamın 1 olma frekansı, 9 olma frekansından daha fazladır. Bunun gibi 1'den 9'a kadar bütün rakamların olasılıkları yoğun araştırmalar sonucunda belirlenmiştir. Buna göre aşağıdaki tabloda Benford Yasasına göre en solda yer alan rakamların kuramsal ortaya çıkış frekansları şöyledir:¹⁵

13 ACFE, **2002 Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse**, 2002, s.11.

14 Celal Kepekçi, **Bağımsız Denetim**, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.34.

15 Melih Erdoğan, "Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkartılmasında Benford Yasası", **Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi**, Yıl 1, Sayı 3, Ocak 2001, s.2.

Tablo 1. Benford Yasasına Göre Rakamların Çıkış Frekansları

Bir sayının ilk değeri	1	2	3	4	5	6	7	8	9
İlgili Frekanslar	%30.1	%17.6	%12.5	%9.7	%7.9	%6.7	%5.8	%5.1	%4.6

Benford yasasını General Electric'te çalışan bir fizikçi olan Frank Benford bulmuştur. 1938'de logaritma tabloları üzerinde en çok kullanılan rakamların 1 olması, sayılardaki ilk rakamın daha çok 1 olması, 2'ye göre 1'in tercih edilmesi, 3'e göre de 2'nin tercih edilmesini gözlemlemiştir. Daha sonra araştırmalarını daha başka veri kümelerinde de denemiştir. Sonuçlar genel 1 rakamının sayının en solunda bulunma olasılığının diğer rakamlara göre daha fazla olduğunu göstermiştir.

1996 yılına gelindiğinde Atlanta Georgia Teknoloji Enstitüsü matematik profesörü Ted Hill "Statistic Science" da yayınladığı makalesinde Benford Yasasını matematiksel olarak kanıtlamıştır. Bu kanıtlamada temel düşünce, ortak olarak kabul görmüş olan "verilerin değişmezlik ölçüsüdür". Benford Yasasının muhasebe hilelerini bulmada bir yöntem olarak kullanılabilirliğini ilk düşünen Southern Methodist Üniversitesinde muhasebe profesörü olan Mark Nigrini olmuştur. Mark Nigrini doktora tezinde Benford Yasasının benzetimine dayalı bir kullanım önermiştir. Ayrıca tezinde satışlardan, giderlere kadar muhasebenin birçok alanındaki verilerin Benford yasasını izlediğini ve bu alanlarda yasadaki sapmaların standart istatistiksel testlerin kullanılmasıyla hızlı bir biçimde ortaya çıkarılabileceğini gösterdi. İncelenecek veriler Benford modeline uygun olarak ölçümlendiğinde muhasebedeki normal verilerle hileli veriler

arasında çok güçlü farklılıkların ortaya çıkmakta olduğunu bulmuştur.¹⁶

Denetçi her şeyden önce elindeki verilerin sayısal bir analiz tekniği olan Benford Yasasına uygun olup olmadığı konusunda bir yığıya varmalıdır. Denetçinin bu yöntemi kullanmayı uygun görmesi her tür verinin analizinde bu yöntemin kullanılacağı anlamına gelmemelidir.¹⁷ Benford yasasını kullanarak yapılan sayısal analizler, ortaya çıkartıcı özelliklerinden dolayı, hile olasılığını belirlemede kullanışlı bir araçlardır. Tanımlanmış veri, beklenen sayı frekansını karşılamazsa denetçi, bu alanda yüksek hile riski olduğunu düşünüp ek denetim çalışmaları yapabilir. Örneğin ticari alacaklar hesaplarının dökümü yapılırsa Benford Yasasından önemli sapmalar bulunduğu, denetçi doğrulama düzeyini artırabilir, ek işlem taraması yapabilir, kayıtlanmış kredili satışları destekleyen belgeleri daha fazla inceleyebilir.¹⁸

3.4.3. İstisna Testleri ve Doğruluk /(Eş) Kopya Testleri

Bilgisayar destekli denetim teknikleri denetçiye, aşırı büyük maaşlar, fazla mesai, ikramiyeler ve izinler gibi olağanüstü -sıra dışı- kalemleri tanımlamada yardımcı olabilir¹⁹ İstisna testleriyle denetçi, işletmedeki hile yapıma olasılığı olan olağandışı kalemler veya istisnai durumlar/olaylar üzerine yoğunlaşabilir.

16 Erdoğan M., a.ge., s.3.

17 David G. Coderre, "Computer Assisted Fraud Detection", **Internal Auditor**, Volume 57, Issue 4, August 2000, s.25-28.

18 Philip.D. Dreck and Mark.J. Nigrini, "Computer Assisted Analytical Procedures Using Benford's Law", **Journal of Accounting Education**, June 2000, s.129.

19 Nita Crowder, "Fraud Detection Techniques", **Internal Auditor**, Volume 54, Issue 2, April, 1997, s.17-21.

Doğruluk ve eş (kopya) testleri, hayali veya ayrılmış çalışanları belirlemede kullanılmaktadır. Bilgisayar destekli denetim teknikleri programı aracılığıyla çalışanların sosyal güvenlik numaraları ve adlarının uygun olup olmadığı kontrol edilebilir veya doğrudan kullanılan banka hesap numarası için bu kontrol yapılabilir. Denetçinin maaş/ücret bordrosu ve çalışanların kişisel dosyası arasında karşılaştırma yapması gerekir²⁰.

3.4.4 Yeniden Hesaplamalar

Ücret/maaş bordrosundaki veri özetlenmiştir. Denetçi hem bilgisayar destekli denetim teknikleri programlarıyla hem de çalışma tablosu yazılımıyla brüt ücret, net ücret, vergiler ve diğer kesintiler gibi miktarları tekrar hesaplayabilir ve toplayabilir. Bu yeniden hesaplamalar bordro programının doğru bir şekilde işleyip işlemediğini ve çalışanların dosyalarının değiştirilip değiştirilmediğini belirlemeye yardımcı edebilir.²¹ Bu yeniden hesaplamalar yoluyla da denetçi müşteri işletmedeki hileleri bulabilir.

3.4.5. Uzman Sistemler

Uzman sistem, insanın düşünme sürecini taklit eden bir bilgisayar programıdır. Kullanıcının görevlere ilişkin gerekli yetenek ve kararlarına yönelik performansını artırmak bu programların amacıdır. Bu sistemler kural yürütür ve bu yüzden hesaplama dışında mantığı (düşünmeyi) temel alırlar. Bu sistemler, belirli bir alanda kişisel deneyim kazanacak kadar çalışmış ve uzman olmuş bir kişinin düşünme sürecini taklit eder.²²

Anthem şirketi tarafından Finansal Suç

Araştırmacı (Financial Crime Investigator) adlı program, uzman sistemlere yönelik bir programdır. Bu program, satın almalarda ve sözleşmelerde kullanıcılara hile göstergelerini fark etmeye yardımcı olmaktadır. Program ana bilgisayar sisteminde veya herhangi bir yönetim veritabanına kullanıcının soru yazmasına olanak verir. Bu sorular verilerde yer alan hile göstergelerini bulmak içindir. Daha sonra belirli hile şemalarıyla (kalıplarıyla) karşılaştırılır²³

3.4.6. Yapay Sinir Ağı

Yapay sinir ağı, insan beyninin çalışma ve düşünebilme yeteneğinden yola çıkılarak oluşturulmuş bir bilgi işlem teknolojisidir. İlk ticari yapay sinir ağının geliştiricisi olan Robert Hecht-Nielsen yapay sinir ağını “dışarıdan gelen girdilere dinamik olarak yanıt oluşturma yoluyla bilgi işleyen, birbiriyle bağlantılı basit elemanlardan oluşan bilgi işlem sistemi olarak tanımlamaktadır”²⁴

Yapay sinir ağı insan beynine benzediği için insan beyni gibi öğrenerek çalışır. Yapay sinir ağını kullanma sürecini kısaca şu şekilde belirtebiliriz. Yapay sinir ağı modeli ilk olarak verilerle eğitilir. Bu eğitim sürecinde yapay sinir ağı modeli oluşturmaya yarayan bilgisayar programları kullanılabilir. Bilgisayar aracılığıyla çok kısa sürede sonuç alınabilir. Yapay sinir ağı bu eğitim verileri arasındaki ilişkileri öğrenir, onları işler, çözümler yapar. Daha sonra kendisinden karar vermesini istedikleri konuyla ilgili veriler yapay sinir ağına girilir. Son olarak da yapay sinir ağı bu verilere göre karar verir.

Hata ve hileleri işaret etmede kullanılan yapay sinir ağları, bazı iflas ve kar tahmini ara-

20 Crowder, **a.g.e.**, s.17-21.

21 Crowder, **a.g.e.**, s.17-21.

22 Crowder, **a.g.e.**, s.17-21.

23 Crowder, **a.g.e.**, s.17-21.

24 Münevver Yıllancı ve Diğerleri, “Muhasebe Denetiminde Kontrol Risk Düzeyinin Belirlenmesi: Yapay Sinir Ağı Yaklaşımı”, TC. Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, 2002, s.19.

tırmalarındaki kadar yüksek tahmin oranına ulaşmamaktadır. En yüksek tahmin oranı Green ve Choi'nin çalışmasında raporlanmıştır²⁵ Green ve Choi, 86 tane işletmenin maaşlar ve alacaklar uygulamalarında hile raporlanan gerçek verilerini 86 işletmenin hile raporlanmayan verileriyle karşılaştırmıştır. Yapay sinir ağı modelinde net satışlar, ticari alacaklar, şüpheli alacak karşılığı ve ilgili 5 oran veri olarak bulunmaktadır. En iyi performans, tüm oranları ve ticari alacaklara dayanan yapay sinir ağı modelindedir, burada birinci tip hata %15,09 ikinci tip hata %21,9%'dir. Sadece oranlar kullanıldığında birinci tip hata %12,24 ve ikinci tip hata %6,52'dir.²⁶ Bu hata oranlarının ortalaması yükseleceği, yapay sinir ağının hileleri ortaya çıkaramadaki gücü azalmaktadır.

3.4.7. Veri Analizi

Veri analizi, bir soruşturma sürecinde (bu bir mali denetim olduğu kadar bir yolsuzluk araştırma süreci de olabilir) iç ve dış kaynaklardan elde edilen verilerden daha önce görülemeyen veya açık olmayan sonuçlara ulaşma sürecidir.²⁷ Yani kısaca veri analizi, verilerden anlam çıkarma tekniğidir.

Veri analizi, mali denetimlerde, yolsuzluk araştırmalarında, pazarlamada, risk analizinde ve kriminal soruşturmalarda kullanılır. Veri analiz teknikleri tıpkı bir sağlık taraması sırasında çeşitli tıbbi yöntemlerle bulgulara ulaşmak ve teşhis koymak gibi verileri kullanarak deliller elde etme esasına dayanır. Bu amaçla kullanılabileceğiniz çeşitli teknikler vardır. Bunlar-

dan bazıları; nümerik analiz, istatistikî analiz, ilişki analizi, olay akış analizi, kimlik tespiti ve kimlik eşleştirmesi, coğrafi analiz, grafik analiz gibi tekniklerdir.²⁸

4. HİLELER KONUSUNDA İÇ DENETÇİYLE İŞBİRLİĞİ

4.1. İç Denetim Çalışmalarının Bağımsız Denetim Çalışmalarına Etkisi

İç denetçinin işletmede yaptığı çalışmalar bağımsız denetçinin çalışmalarına etki edebilecek düzeydedir. İç denetim, bağımsız denetim çalışmalarını şu yönlerden etkileyebilir:²⁹

- Bağımsız denetçinin işletmenin iç kontrolünü anlamaya çalıştığı sırada yürüteceği prosedürleri,
- Risk değerlemesi yapıldığı zaman yürütülen prosedürleri,
- Denetçinin yürüteceği maddilik prosedürlerini.

İç denetçinin çalışmaları, bağımsız denetçinin yapacağı iki tür risk değerlemesine etki edebilir. Birincisi finansal tablolar düzeyinde önemli yanlış beyanların riskini değerlemede ikincisi, her bir önemli iddia için kontrol riskini değerlemede.³⁰ İç denetçinin iç kontrol ortamında etkin bir biçimde çalışması, finansal tablolarda önemli hata ve hilelerin ortaya çıkma riskini önemli ölçüde kaldırır. Dolayısıyla etkin bir iç denetçi çalışması, bağımsız denetçinin karşılaştığı kontrol riskini azaltır.

25 Thomas G. Calderon and John J. Cheh, "A Roadmap for Future Neural Networks Research in Auditing and Risk Assessment", **Accounting Information System**, July 2002, s.223.

26 Green B.P. and Choi J., "Assessing the Risk of Management Fraud Through Neural Network Technology", **Audit Journal Practice and Theory**, Spring 1997, s.14-28.

27 Aydın Meriç, İç Kontrol ve Gözetim Birimlerinde Veri Analizi, <http://www.komtas.com> 2.12.2003.

28 Aydın Meriç, İç Kontrol ve Gözetim Birimlerinde Veri Analizi, <http://www.komtas.com> 2.12.2003.

29 AICPA, **SAS No.65: The Auditor's Consideration of the Internal Function in an Audit of Financial Statement**, (New York, May 1991)

30 Janet L. Colbert, "The Other Side of SAS 65", **Internal Auditor**, April, 1992, s.55.

İç denetçiler bağımsız denetçilerin çalışmalarının kapsamını, zamanını ve yapısını değiştirmeye izin vermesi durumunda maddilik testlerini yürütebilirler. Mesela iç denetçiler yıl boyunca bazı zamanlarda tüm alacakları doğrulayabilirler.³¹ İç denetçilerden sadece belirli hesap ve işlemlerde önemli bir yanlış beyan iddiasına yönelik doğrudan kanıt toplamada yararlanılabilir.³² Bağımsız denetçinin denetim çalışmaları sırasında yapmak durumunda kaldığı birçok işlem, iç denetçi tarafından işletmede yapılmaktadır. Bu nedenle bağımsız denetçi bu gibi çalışmaları yinelemek yerine iç denetçinin yaptıklarını kullanabilir

4.2. Finansal Tablolar Denetiminde İç Denetim Fonksiyonunu Dikkate Alma

Gerek bağımsız denetimle ilgili düzenlemelerde olsun gerekse de iç denetim ile ilgili düzenlemelerde olsun bu konu birçok standardın oluşturulmasına neden olmuştur.

Bu konuda bize AICPA'nin çıkarmış olduğu SAS No.65 "Finansal Tablolar Denetiminde İç Denetim Fonksiyonunu Dikkate Alma" adlı tebliği yol gösterecektir.

4.2.1. İç Denetçinin Yeterliliğini Değerleme

Bağımsız denetçinin iç denetçiye güvenmesinde dikkate alması gereken üç ana unsur vardır. Bunlar³³:

- İç denetçinin tarafsızlığı,
- İç denetçinin mesleki yeterliliği,

- İç denetçinin çalışmalarının kalitesinin araştırılmasıdır

4.2.1.1. İç Denetçinin Tarafsızlığı

İç denetçiler bağımsız denetçiler kadar bağımsız olmasalar da kendilerinden beklenen tarafsız olmalarıdır İç denetçi çalışmalarında ne kadar bağımsız olup tarafsız çalışma yürütebilirse bağımsız denetçi için o kadar güvenilir olacaktır. Yani iç denetçiye güvenin önemli dayanağı ortaya koyabildiği tarafsızlık düzeyidir Bağımsız denetçi bu tarafsızlığı değerlendirmek için bazı göstergelere bakar. Bunlar³⁴:

- İç denetçinin raporunu verdiği ve bağlı bulunduğu yönetim kademesi: İç denetçinin tarafsızlığından söz edebilmek için, örgüt yapısında bulunduğu konuma bakmak gerekmektedir. İç denetçi örgüt içinde ne kadar üst düzeye sorumlu olursa o derece tarafsız olabilecektir.
- Yönetim kurulunun iç denetçiye tarafsız olabilmesi için verdiği destek ve iç denetçiye işletmede verilen önemli görevler tarafsızlık göstergesidir.
- İç denetçinin raporlarında yer alan sonuç ve önerilerine yönetimin bakışı ve olumlu değerlendirmeler tarafsızlık göstergesidir.

4.2.1.2. İç Denetçinin Mesleki Yeterliliği

Bağımsız denetçi, iç denetçinin tarafsız olduğuna karar verdikten sonra mesleki yeterli-

31 Colbert, a.g.e., s.55.

32 AICPA, SAS No.65: The Auditor's Consideration of the Internal Function in an Audit of Financial Statement, (New York, May 1991)

33 Bozkurt, Nejat. "Mali Tabloların Bağımsız Denetimi Açısından Bağımsız Denetçi ve İç Denetçi İlişkisi", **Yaklaşım Dergisi**, Yıl 3, Sayı 27, Mart 1995, s.32.

34 Bozkurt, a.g.e., s. 33.

liğine bakacaktır. İç denetçinin bilgi ve deneyiminin derecesi ile çalışmalarının güvenilirliği doğru orantılıdır

İç denetçilerden, muhasebe, denetim, istatistik, finansman, bilgisayar ve hukuk konularında bilgi ve deneyim sahibi olmaları beklenir.³⁵

4.2.1.3. İç Denetçinin Çalışmalarının Kalitesinin Araştırılması

SAS No.65 bağımsız denetçiye iç denetçinin çalışmalarının kalitesi ve etkinliğini değerlendirmesi için gerekli prosedürleri uygulamasını şart koşmaktadır. Yürütülen -denetim ve inceleme kanıtlarını içeren- çalışmanın yeterince çalışma kağıtlarında belgelendirilip belgelendirilmediğini, çalışma kağıtlarından çıkan sonuçların uygun olup olmadığını dikkate almalıdır. Denetçi, iç denetçinin çalışmalarını hem aynı işlemlerin bazılarını tekrar inceleme hem de benzer işlemleri tekrar inceleme ve sonuçlarla karşılaştırma şeklinde test etmesi gerekir.³⁶

4.3. Hilelerin Dikkate Alınmasında İç Denetçiyle İşbirliği Süreci

AICPA'nin çıkardığı SAS No.99 bağımsız denetçiyi işletmenin iç denetçisine şüphelendiği veya gerçekleşen hileler hakkında ve hile riski konusunda sorular sormaya yönlendirir³⁷. Bu yönlendirmenin nedeni iç denetçilerin şirketin yönetimindeki önemli rolünden gelir. İç denetçiler usta bir şekilde hile olasılığını gösteren uyarı işaretlerini tanıyabilirlerse yani bağımsız denetçiyle iç denetçi arasında aktif bir işbirliği

olursa, bu durum tüm hissedarlar için faydalı olacaktır. Eğer iç denetçi belirli faktörler üzerinde durup bazılarını önemsememe eğiliminde ise, bağımsız denetçi bu eğilimi iç denetçiyle koordinasyon içinde olduğunda dikkate alması gerekir.³⁸

Hilelerin dikkate alınması, hile riskini değerlendirme ve hilelerin bulunmasını da kapsayan bir kavramdır. Bu noktada bağımsız denetçinin iç denetçiden nasıl yararlanabileceği önem arz etmektedir. Özellikle hile riskini değerlemek bağımsız denetçi için daha önemlidir. Çünkü bu değerlendirme bütün denetim çalışmalarını etkileyebilecektir. Bunun yanında denetimi sırasında bulunduğu önemli bir hile eylemi de denetim görüşünü olumsuz etkileyebilecektir. İşte bu iki noktada iç denetçinin kendisi ve çalışmaları güvenilir bulunursa bir işbirliği başlayabilecektir.

Hilelerin bulunması konusunda iç denetçiyle olabilecek bir işbirliği sürecinde ilk olarak bağımsız denetçinin iç denetçiyi değerlemesi ve ona güvenmesi gerekir. Daha sonra iç denetçinin, hilelerin bulunması konusunda bağımsız denetçiye yardımda istekli olması gerekir. Bu önkoşullardan sonra iç denetçi iç kontrolde yer alan kontrol faaliyetlerini bağımsız denetçiyle paylaşır. Bu kontrol faaliyetlerinin bazılarının eksik ve yetersiz olması, hile riskini doğuran bir faktördür. Bağımsız denetçiyle birlikte bu kontroller incelenir. Hakkında şüphelenilen çalışanlarla görüşmeler yapılabilir. Özellikle hile riski faktörlerinin belirlenmesinde iç denetçiden yararlanılabilir.

Hilelerin dikkate alınması konusundaki

- 35 W.Steve Albrecht, James D. Stile ve Kevin B. Stocks "What Do Internal Auditors Need to Know", **Internal Auditor**, October 1993, s.57-58.
- 36 C. William Thomas ve Juan Alejandro, "Fraud Related Audit Issues", **The CPA Journal**, Volume 71, Issue 8, August 2001, s.62-63.
- 37 AICPA, **SAS No.99: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit**, (New York 2003)
- 38 Audrey A. Gramling ve Patricia M. Myers, "Internal Auditor's Assessment of Fraud Warning Signs: Implications for External Auditors", **The CPA Journal**, June 2003, s.21.

işbirliğinin ilk adımını bağımsız denetçi atacaktır. İç denetçinin hileler konusundaki işbirliği isteğine cevabını bekleyecektir. İç denetçi eğer buna hazırsa hileler konusunda bağımsız denetçiyle aralarında bir iletişim kurulmuş olacaktır. Eğer iç denetçi işbirliğine yanaşmıyorsa bağımsız denetçi için bu bir hile risk faktörü bile olabilir. İşletme içinde organize bir hile eyleminde iç denetçi de yer alıyorsa doğal olarak bu işbirliğine yanaşmayacaktır. Fakat bağımsız denetçinin her işbirliğine yanaşmayan iç denetçiyi böyle bir hile eyleminin bir parçası olarak görmesi doğru olmaz. Bu sadece denetçi için bir risk faktörüdür. Denetçi de risk faktörlerini verdiği ağırlıklarına göre değerlendirecektir

İşbirliği kurulmuşsa denetçi çalışmalarının belirli aşamalarında iç denetçiden hileler konusunda yardım isteyecektir. Bağımsız denetçi hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğini izlerken aşağıdaki durumlarda yardım alabilir.³⁹

1. Planlama Aşamasında

- Doğal (asıl) riskin değerlendirilmesinde,
- Hileleri bulma ve önleme programının değerlendirilmesinde,
- Önemliliğin belirlenmesinde,
- İç kontrolü anlama, risk değerlendirme, kontrol riskini değerlendirme ve bunları belgelemede,

2. Maddilik (Maddi Doğruluk) Testleri Aşamasında

- Risk değerlemesine yanıt vermede
- Maddilik testlerinin belgelendirilmesi ve yürütülmesinde

Uygulanan bu prosedürler ışığında bağımsız

denetçi, işletmeyi kolayca tanıyabilir. Burada iç denetçiyle yapılan görüşmeler çok önemlidir. İç denetçinin iç kontrolle ilgili yönetime sunduğu raporları bağımsız denetçiyle paylaşması, bağımsız denetçinin iç kontrol hakkında göremediği noktaları ortaya çıkartabilir. Yönetime sunulan bu raporlarda çoğu zaman iç kontrolle ilgili koruyucu ve geliştirici önlemler yer almaktadır. Bunların bağımsız denetçi tarafından da bilinmesi yapılan denetimin -iç kontrolün daha iyi kavranması aracılığıyla- etkinliğini arttıracaktır. Ayrıca iç denetçilerin de işletme içerisinde buldukları hileler olmaktadır. İç denetçiler işletmede buldukları her türlü hile eylemini üst yönetime raporlamaktadırlar. Bu hile eylemlerine yönelik raporların da bağımsız denetçiyle paylaşılması kanımızca önemlidir

Ayrıca bağımsız denetçinin denetim süresi boyunca bulduğu iç kontrolün zayıf noktalarını ve hile eylemlerini iç denetçinin bulgularıyla karşılaştırması bir sonraki denetimin daha etkin olmasını sağlayabilir. Eğer bağımsız denetçinin bulguları iç denetçinin bulgularıyla aynıysa bu durum bağımsız denetçinin işletmeyi (iç kontrolünü) iyi tanıdığını gösterir. Farklılıkların olması, bağımsız denetçi için bir sonraki denetime önemli bilgiler sunacaktır

Bu işbirliğinin geliştirilmesiyle ilgilenen bağımsız denetçi, iç denetçinin sadece geleneksel hile uyarı işaretlerine değil, aynı zamanda yeni ortaya çıkan hile uyarı işaretlerini de kavrayabildiğini fark edebilmelidir. Hile riski faktörleriyle ilgili iç ve dış denetçiler üzerinde yapılan bir araştırmada iç denetçilerin önem verdikleri hile riski faktörleriyle dış denetçilerin önem verdikleri hile riski faktörlerinin önem sıralamasının benzer olduğu gözlenmiştir.⁴⁰ Tüm bunlar hile konusunda işbirliğinin her iki tarafın

³⁹ Thomas ve Alejandro, a.g.e., s.62.

⁴⁰ Gramling ve Myers a.g.e., s.24.

da konuya bakış açılarını koymasındaki önemlidir. İç denetçi ve bağımsız denetçi ne kadar hile konusuna benzer bir yaklaşım getirme eğiliminde ise işbirliği o kadar kolay olacaktır. İşbirliği ne kadar artarsa etkin bir denetimin yürütülmesi de o kadar kolay olacaktır.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI

Yukarıda açıklanan teorik bulgulara paralel olarak ülkemizdeki Sermaye Piyasası Kurulu'ndan yetki alan denetim firmaları üzerinde bir araştırma tasarlanmıştır. Araştırmanın amaçları şunlardır:

a) Bağımsız denetim yapan firmaların hile riski değerlemesi konusuna verdikleri önemi ortaya koymak ve bu konudaki uygulamalarını öğrenmek.

b) Bağımsız denetim firmalarındaki denetçilerin hileleri bulma konusundaki tutumlarını ve uygulamalarını öğrenmek.

c) Bağımsız denetim firmalarındaki denetçilerin hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine verdiği önemi ortaya koymak, bu konudaki yaklaşımlarını belirlemek.

d) Hile riski değerlemesinin, hileleri bulmanın ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğinin denetimin etkinliği ile bir ilişkisinin olup olmadığını ortaya koymaktır.

5. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KULLANILAN YÖNTEM

Araştırmanın kapsamı, 2004 yılı Haziran ayı itibarıyla SPK'dan yetki almış denetim fir-

maları oluşturmaktadır. Hazırlanan anketler bu firmalardaki başdenetçilere gönderilmiştir. Haziran 2004 itibarıyla 81 adet denetim firması ve daha sonra SPK'dan yetki alacak denetim firmaları soyut araştırma evrenimizi oluşturmaktadır. 30 Haziran 2004 itibarıyla ankete yanıt veren 42 adet denetim firması soyut evren içindeki örneklemimizdir.

Hile riskini değerlendirme uygulamasının kullanımına, hileleri bulma ve iç denetçiden hileler konusunda işbirliğine gitme konusuna yönelik bu araştırma "tanımlayıcı bir araştırma" olarak nitelendirilebilir. Tanımlayıcı araştırmanın amacı bir organizasyon, birey, grup, durum veya olgunun düzgün bir portresini çizmektir. Aynı zamanda araştırma, denetimin etkinliği ile hile riski değerlemesinin, hileleri bulmanın ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğinin arasında bir ilişkinin olup olmadığını da araştıran "açıklayıcı bir araştırma" niteliğindedir. Çünkü konuyu değişkenler arasındaki ilişkilerle açıklamak söz konusudur⁴¹.

Tanımlayıcı ve açıklayıcı bir araştırma için veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket soruları hazırlanırken her sorunun araştırmanın ana konusu veya hipotezi ile doğrudan ilişkili olması ve soru listesinin bir iç bütünlüğe sahip bulunması gerekir.⁴² Bunun için anket soruları hazırlanırken bir ön uygulama yapılmış, bağımsız denetim konusunda uzman kişilerden yararlanılmıştır. İlgisiz sorular atılmış, birbirine benzer sorular gruplandırılmış ve soruların mantıklı bir bütünlük içerisinde olmasına gayret edilmiştir.

41 Remzi Altunışık ve Diğerleri. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 1.Baskı, Sakarya Kitabevi, Ekim 2001, Sakarya, s. 62.

42 Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, 7.Baskı, Güzem Yay. No:13, İstanbul 1997, s.36.

5. ARAŞTIRMADAN ELDE EDİLEN BULGULAR

Ankete yanıt veren 42 adet denetim firmasındaki denetçilerin yanıtlarının frekans dağılımları ve yüzdeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Sorular	Sayı	Yüzde
<u>1) Denetçilerin Denetim Firmasındaki Görevleri</u>		
Yönetici Sorumlu Ortak	6	14.29
Baş Denetçi	24	57.15
Kıdemli Denetçi	3	7.14
Denetçi	7	16.66
Belirsiz	2	4.76
<u>2) Denetçilerin Mesleki Unvanları</u>		
SMMM	22	52.39
YMM	20	47.61
<u>3) Denetçilerin Eğitim Durumu</u>		
Lisans	32	76.19
Yüksek Lisans	6	14.28
Doktora	4	9.53
<u>4) Denetim Mesleğinde Çalışılan Süre (Yıl)</u>		
1-10	14	33.33
11-20	20	47.62
21 ve üstü	8	19.05
<u>5) Denetim Firmalarının Ortaklık Yapısı</u>		
Yabancı Ortaklık/Üyelik veya Temsilcilik	17	40.47
Yerli	25	59.53
<u>6) Hile Riski Değerlemesini Yapma Durumu</u>		
Evet	36	85.71
Hayır	6	14.29
<u>7) Hile Riski Değerlemesinin Yapıldığı Denetim Aşamaları</u>		
Müşteriyi Kabul Etme ve Denetim anlaşması	20	25.64
Planlama	16	20.52
Yürütme	32	41.02
Tamamlama ve Raporlama (n=36)	10	12.82
<u>8) Hile Riski Faktörlerini Tespit Etmede Kullanılan Araçlar</u>		
Kontrol listesi	16	35.55
Anket formu	5	11.11

Kısa tanımlayıcı yanıtlar	19	42.22
Diğer (n=36)	5	11.11
9) Hile Riskini Değerleme Sonucunu İfade Etme		
Bir bütün olarak “Yüksek-Orta-Düşük” değerlendirme	23	63.89
Yüzde olarak değerlendirme “%10-%30-%80 vb.”	8	22.22
Diğer	3	8.33
Belirsiz (n=36)	2	5.56
10) Hile Riski Değerlemesinde Görev Alanlar		
Sorumlu Ortak Baş Denetçi	29	29.29
Baş Denetçi	25	25.25
Kıdemli Denetçi	21	21.21
Denetçi	23	23.23
Denetçi Yardımcısı (n=33)	1	1.01
11) Hile Riski Değerlemesi Yapmamanın Nedenleri		
Bilgi sahibi olmadığım için	1	16.66
Gereksiz gördüğüm için	1	16.66
Kullanım şeklini bilmediğim için	-	-
Diğer	3	50
Belirsiz (n=6)	1	16.66
12) Denetim Riskini Belirlerken Hile Riskini “Doğal(asıl) Risk ve Kontrol Riski” Olarak Her İkisinin İçerisinde Düşünme		
Evet	35	83.33
Hayır	5.	11.90
Belirsiz	2	4.77
13) Hileleri Bulma Konusunda Sorumluluk		
Kesinlikle Düşünüyorum	22	52.38
Kısmen Düşünüyorum	19	45.24
Düşünmüyorum	1	2.38
14) Denetim Raporunda Önemli Bir Hileden Dolayı Olumlu Görüş Dışında Görüş Belir tme		
Evet	18	42.86
Hayır	24	57.14
15) Hileleri Bulmada Kullanılan Teknikler		
Analitik Prosedürler	26	15.95
Doğrulama	35	21.47
Fiziki Sayım	28	17.17
Soruşturmalar	20	12.26

Yeniden Hesaplama	27	16.56
Gözlem Yapma	23	14.11
Hileler Konusunda Hazırlanan Bilgisayar Yazılımı (n=42)	1	0.61
16) Hileleri Bulma Konusunda Özel Bir Eğitimi Gerekli Görme		
Evet	29	69.04
Hayır	13	30.96
17) Her Türlü Muhasebe Hata ve Hilelerini Yönetime Bildirme		
Evet	41	97.62
Hayır	1	2.38
18) Önemli Bir Hileyi Bulamamanın Yasal Bir Yaptırım Gerektirmesi		
Evet	18	42.86
Hayır	24	57.14
19) İç Denetim Bölümüyle Hileler Konusunda İşbirliği		
Evet	19	45.24
Hayır	23	54.76
20) İç Denetçilerin Hileler Konusunda İşbirliğine İstekliliği		
Çok istekli	5	22.73
Kısmen İstekli	14	63.63
İsteksiz (n=22)	3	13.64
21) İç Denetim Bölümünün Hileler İle İlgili İşbirliği Yaptığı Konular		
Hileleri önlemede ve caydırmada	9	40.9
Hileleri bulmada	6	27.28
Hile riskini değerlemede	6	27.28
Belirsiz (n=22)	1	4.54
22) Güvenilir Bir Denetim İçin İç Denetçilerin Bağımsız Denetçilere Yardımcı Olacağı Konular		
İç Kontrolü tanımda	30	28.04
Risk değerlendirme uygulamalarında	15	14.02
Denetim testlerinin yapılmasında	20	18.69
Olası hile bilgilerini paylaşmada	20	18.69
Yönetim hakkında bilgi almada	21	19.63
Belirsiz (n=42)	1	0.93
23) Türkiye'de Hileler Konusunda Yapılan Yasal Düzenlemelerin Yeterliliği		
Evet	15	35.72
Hayır	25	59.52
Belirsiz	2	4.76

Tablo 2. Ankete Yanıt Veren Denetçilerin Yanıtlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

Denetimin Etkinliği ile Hile Riski Değerlemesi, Hileleri Bulma ve Hileler Konusunda İç Denetçiyle İşbirliğine Gitme Arasındaki İlişkiye Yönelik Sorular ve Frekanslar		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
24	Müşteri işletmedeki hile yapılma olasılığını göster en risk faktörleri tanımlanmalı ve araştırılmalıdır .	25	15	2	-	-
25	Müşteri işletmenin finansal tablolarında hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini özel olarak belirlemek gerekir.	24	14	2	2	-
26	Etkin bir denetim için ek maliyet getirirse de hile riskini değerlemek gerekir.	27	13	2	-	-
27	Hile riski değerlendirme sonuçlarını dikkate almak denetim çalışmasının güvenilirliğine olumlu katkı sağlar.	27	13	2	-	-
28	Hileleri bulmak denetim işinde hataları bulmaktan daha çok önemlidir.	19	15	2	5	1
29	Denetçiyi finansal tablolar hakkındaki görüşünü etkileyecek önemdeki hileleri bulmak ilgilendirir.	18	19	2	2	1
30	Denetçi güvenilir bir denetim yapmak için müşteri işletmedeki önemli hileleri bulmak zorundadır.	16	16	4	4	2
31	Hileleri bulmak etkin bir denetim çalışmasının sağlanmasında gereklidir.	14	25	2	1	-
32	İç denetçinin mesleki yeterliliği ve çalışmaları değerlendirildikten sonra kendisinden hileleri bulma konusunda bilgi alınabilir.	10	20	8	4	-
33	İç denetçi hile riski değerlendirme çalışmalarına katkı sağlayabilir.	11	21	6	4	-
34	İç denetçiyle işbirliği yapmak zaman, maliyet ve işgücü tasarrufu sağlar.	14	17	6	5	-
35	İç denetçiyle işbirliği yanlış bir denetim görüşüne varmayı engeller.	7	15	7	12	1

Tablo 2'nin Devamı, Ankete Yanıt Veren Denetçilerin Yanıtlarının Frekans Dağılımı

5.1.Hile Riski Değerlemesiyle İlgili Sonuçlar

Türkiye'de SPK'dan yetki alan 81 denetim firmasını kapsayan araştırmamız, ülkemizde hileler konusunun birçok yönü hakkında önemli ipuçları vermektedir. Ankete katılan denetçileri-

mizin yaklaşık %85'i hile riski değerlemesini yapmakta olduklarını belirtmişlerdir. Bu oran gerçekten çok yüksek bir orandır. Bu denetçilerin SAS No.82 ve SAS No.99'a göre hileler konusunu ciddiye alıp risk değerlendirme yaptıklarını göstermektedir. Aynı zamanda hile riski değerlemesinin, denetimin özellikle kanıt toplama

ve denetim tekniklerinin uygulanması aşamasında daha çok yapıldığı belirlenmiştir. Müşteri işletmedeki hile riski faktörlerini tespit ederken denetçilerimiz en çok hile riski faktörlerine işaret eden özel sorulara alınan yanıtlarla birlikte kontrol listesi kullanmaktadır. Ankete katılan denetçiler belirledikleri hile riskini genellikle “yüksek-orta-düşük” olarak derecelendirmektedir. Hile riskini değerlendirme tecrübe, mesleki bilgi ve mesleki şüphecilik gerektirdiği için daha tecrübeli denetçilerin bu uygulamayı yürütmesi daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Ankete katılan denetçilerin verdiği yanıtlara göre denetim firmasında 5-6 yıllık deneyime sahip “Denetçi” pozisyonundaki kişiler de baş denetçilerle birlikte bu uygulamaya katılmaktadır. Hile riski değerlendirmesini yapmama nedenlerine verilen yanıtlar tatmin edici değildir. Bu uygulamayı gereksiz görmek ve bu nedenle yapmamak denetçi için çok vahim sonuçlara neden olabilir. Denetçilerimiz denetim riskini belirlerken hile riskini ayrı olarak değil de “doğal ve kontrol riskinin” içinde düşünmekte ve denetim riskini buna göre belirlemektedir.

5.2. Hileleri Bulma Konusuna Yönelik Sonuçlar

Hileleri bulma konusunda ankete katılan denetçilerin oldukça duyarlı olduğunu ve konunun ciddiyetini kavradıkları görülmektedir. Denetim raporunda önemli bir hileden dolayı olumlu görüş dışında bir görüşün belirtilip belirtilmediğine yönelik sonuçlar ise çarpıcıdır. Ankete katılan denetçilerin yaklaşık %40'ı denetim raporunda, önemli bir hileden dolayı olumlu görüş dışında görüş bildirmiştir. Bu sonuç denetçilerin karşılaştığı hilenin büyüklüğüyle ve içeriğiyle ilgilidir. Önemli bir hile denetçilerin görüşünü etkilememiştir. Halbuki önemli bir hile, denetçinin görüşü üzerinde etkili olan bir unsur olmalıdır.

Denetçilerin hileleri bulmada kullandıkları tekniklerin klasik denetim tekniklerinden

olması ve doğrulama ve fiziki sayımın yoğun olarak kullanılmasına karşın denetçilerimizin hileler konusunda bilgisayar destekli teknikleri kullanmadığı sonucunu ortaya koymuştur. Denetçilerimizin çoğunluğu, hile olgusunun karmaşık ve önemli bir konu olmasından dolayı denetçilerin özel bir eğitim alması gerektiği görüşündedir. Ülkemizde böyle eğitim verecek bir kurumun olmaması denetçilerimizi yurtdışındaki hile konusu üzerinde yoğunlaşan ACFE'ye ve onun düzenlediği kurslara ve konferanslara katılmaya yönlendirebilir. Denetçilerimizin neredeyse tamamı, 3568 sayılı kanun ve SPK'nın bağımsız denetim ile ilgili tebliğleri doğrultusunda buldukları her türlü hata ve hileyi işletme yönetimine düzeltilmesi için bildirdiklerini belirtmişlerdir. Fakat önemli bir hileyi bulamamanın yasal bir yaptırım gerektirmesi konusunda büyük oranda fikir ayrılığı söz konusudur.

5.3. Hileler Konusunda İç Denetçiyle İşbirliği Konusuna Yönelik Sonuçlar

Ankete katılan denetçilerin %45'i hileler konusunda iç denetçilerle işbirliğine girmektedir. Bu oran ülkemiz açısından tatminkar bir orandır denilebilir. Çünkü hile olayı denetim firmasını dava edilme durumuyla karşı karşıya bırakan insan faktörünün oluşturduğu karmaşık bir yapı olduğu için bu konuda her türlü işbirliğine başvurmak çok önemlidir. İşbirliğine katılan iç denetçilerin bu konudaki istekliliği de oldukça yüksektir. Bu yüksek oran da, bu işbirliğine iç denetçilerin gönüllü olarak katılmaları şeklinde yorumlanabilir. Çünkü bazı işletmelerde iç denetim birimleri, işletme yönetiminden tam olarak bağımsız olamadığı için bir hile olayının gizlenmesinde rol oynayabilmekte ve bağımsız denetçiyle işbirliğinden kaçabilmektedir. Hileler konusunda yapılan işbirliği özellikle hileleri önleme ve caydırma konusu üzerindedir. Bağımsız denetçi ile iç denetçinin bu alan üzerinde işbirliği, hilelerin işletme için zararlarını en aza indirmeye yönelik olmaktadır. Hileleri

bulma ve hile riskini değerlemede iç denetçi ile yapılan işbirliği ise, bağımsız denetçinin daha güvenilir denetim sonucu üretmesine yardımcı olacaktır. Araştırma sonuçlarına göre etkin bir denetim için, iç denetçilerin bağımsız denetçilere en çok yardım etmesi gereken konuların başında iç kontrolün tanınması gelmektedir. Bunu işletme yönetimi hakkında bilgi alınması, denetim testlerinin yapılması ve olası hile bilgilerinin paylaşılması takip etmektedir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer çarpıcı sonuç da denetçilerimizin, yaklaşık %60'ının hileler konusundaki yasal düzenlemeleri yeterli bulmamasına rağmen %40'lık bir kesimin yeterli bulmasıdır. ABD'de hileler konusunda yasal düzenlemeler ülkemize göre oldukça fazla olmasına rağmen, hilelerden kaynaklanan şirket iflasları olmuş ve denetim firmalarından sermaye piyasasındaki tüm taraflara kadar herkes zarar görmüştür. Ülkemizde hala konunun ciddiyetinin kavrandığını gösteren yeterli bir düzenleme bulunmamaktadır. Sadece Sarbanes-Oxley Kanunundaki bazı düzenlemelerden esinlenerek SPK tebliğlerinde değişiklik yoluna gidilmiştir.

5.4. Hile Riski Değerlemesinin, Hileleri Bulmanın ve Hileler Konusunda İç Denetçilerle İşbirliğini Denetimin Etkinliğiyle İlişkisi - Korelasyon Analizi

24.-35. sorular arasındaki tüm sorular ilk olarak Cronbach Alfa yöntemine göre güvenilirlik analizine tabi tutulmuş ve $\alpha=0.73$ olarak bulunmuştur. Alfa katsayısı 0.60-0.80 arasında

ise ölçeğin oldukça güvenilir olduğu kabul edilmektedir.⁴³ Buna göre hazırlanan sorulardaki ölçek oldukça güvenilirdir. Bu sonuca bağlı olarak eldeki verilere korelasyon analizi uygulanabilecektir. Korelasyon, karşılıklı ilişkiyi gösterir, sebep-sonuç ilişkisini göstermediği için bir bağımlı bir bağımsız değişken arasında aranabildiği gibi, iki bağımlı ya da iki bağımsız değişken arasında da aranabilir.⁴⁴ Korelasyon analizini yapabilmek için verilerin en az aralık seviyesinde olması istenir. Araştırmamızda da 24.-35. sorular arasında elde ettiğimiz veriler aralık düzeyinde verilerdir.

Araştırmamızda denetçilerin görüşlerine göre denetimin etkinliği, hile riskini değerlendirme, hileleri bulma ve hileler konusunda iç denetçilerle işbirliği birer değişken olarak ele alınacaktır. Korelasyon katsayısına göre yorum yapılacaktır. Korelasyon katsayısı (Pearson korelasyon katsayısı) -1 ile +1 arasında değişmektedir. Katsayı, "0" a yaklaştıkça ilişkinin gücü azalırken 1'e doğru yaklaştıkça doğrusal ilişkinin gücü artmaktadır.

Hile riskini değerlemenin ve denetimin etkinliği arasındaki ilişkiyi incelemek için 24.-27. sorular arasındaki korelasyon katsayılarına, hileleri bulmanın ve denetimin etkinliği arasındaki ilişkiyi incelemek için 28.-31. sorular arasındaki korelasyon katsayılarına ve hileler konusunda iç denetçilerle işbirliği ve denetimin etkinliği arasındaki ilişkiyi incelemek için 32.-35. sorular arasındaki korelasyon katsayılarına bakmak gerekecektir.

43 Aziz Akgül ve Osman Çevik, *İstatistiksel Analiz Teknikleri "SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları"*, Emek Ofset, Ankara 2003, s. 436.

44 Mahir Nakıp, *Pazarlama Araştırmaları Teknikleri ve SPSS Destekli Uygulamalar*, 1. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2003, s.321.

Bu analizler için genel olarak şu şekilde hipotezler oluşturulabilir:

H_0 : İlgili değişkenler arasında anlamlı bir ilişki yoktur. (İlgili değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı sıfırdır)

H_1 : İlgili değişkenler arasında anlamlı bir ilişki vardır. (İlgili değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı sıfırdan farklıdır)

Değişkenlerin İstatistiksel Sonuçları ve İlişkiler	Korelasyon Katsayısı	Anlamlı İlişki Düzeyi
Hile Riskini Değerleme-Denetimin Etkinliği	0.389	0.05 *
Hileleri Bulma-Denetimin Etkinliği	0.261	----
Hileler Konusunda İç Denetçiyle İşbirliği-Denetimin Etkinliği	0.615	0.01*

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

* İstatistiksel açıdan anlamlı

Araştırma kapsamında SPK'dan yetki alan denetim firmalarındaki denetçilerin görüşlerine göre, denetimin etkinliği ile hile riskini değerlendirme ve denetimin etkinliği ile hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitme arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki görülmüştür. Denetimin etkinliği ile hile riskini değerlendirme arasında pozitif yönde orta derecede bir ilişki söz konusudur. Bu aynı zamanda şunu göstermektedir: Denetçiler “hile riskini değerlemenin önemli olduğuna” yönelik tutumlarına paralel olarak “etkin bir denetimin sağlanmasında hile riskini değerlemek gerekir” tutumuna da katılmaktadır. Bu iki değişken arasındaki böyle bir ilişkinin varlığı, denetimin etkinliğinde hile riskini değerlemenin önemli bir rolünün olduğunu göstermektedir. Eğer istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmasaydı denetimin etkinliğinde hile riskini değerlemenin çok önemli olmadığı rahatlıkla söylenebilirdi.

Aynı şekilde hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gidildikçe, etkin bir denetimin sağlanmasına yönelik denetçi tutumlarında da benzerlik görülmektedir. Burada hile riski de-

ğerlemesine göre daha yüksek bir korelasyon olduğu için daha güçlü bir ilişkiden söz edilebilir. Araştırma, bağımsız denetçilerin görüşlerine göre, hilelerin bulunması konusunun denetimin etkinliği ile istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermiştir. Hilelerin bulunması konusu ile denetimin etkinliği konusu arasında bir ilişkinin olmaması hiçbir ilişkinin olmadığı anlamına gelmemelidir. Yapılan korelasyon analizi, doğrusal yöndeki ilişkiyi ifade etmektedir. Bu değişkenler arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunabilir. Araştırma sonuçlarına bağlı olarak hileler konusunun bağımsız denetçinin çalışmasının güvenilir olmasında çok büyük role sahip olduğu ve iç denetçiyle hileler konusunda yapılacak işbirliğiyle, hile riski değerlemesinin etkin bir denetim çalışmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

5.5. Değişkenler Arasındaki Ki-Kare Analizi

Araştırmamızda ayrıca anketin ilk bölümündeki denetçi özellikleri (1.-5. sorular) ve denetçi görüşleri (6.-23. sorular) arasında an-

lamalı bir farklılığın olup olmadığı incelenecektir. İki değişken arasında bir ilişki söz konusu ise, bu ilişkinin varlığını ortaya koymak üzere Bağımsızlık Testi adı altında χ^2 (Ki-Kare) testine başvurmak gerekir.⁴⁵ İki değişkenin birbirinden bağımsız olması, aralarında bir ilişkinin olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla χ^2 testi değişkenlerin bağımsızlığını da ölçmede kullanılmaktadır.⁴⁶

Ki-Kare analiz tekniği aracılığıyla anketten elde ettiğimiz verilere 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın olup olmadığı test edilecektir. Araştırmamızda sadece istatistiksel açıdan anlamlı farklılığın olduğu değişkenler gösterilecektir. Bu analizler

için genel olarak şu şekilde hipotezler oluşturulabilir:

H_0 : İlgili değişkenler arasında anlamlı bir farklılık yoktur. (Örneğin: H_0 : Denetim firmasının yabancı ortaklık / üyelik / temsilcilik olması durumuyla hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitme arasında anlamlı bir farklılık yoktur.)

H_1 : İlgili değişkenler arasında anlamlı bir farklılık vardır. (Örneğin H_1 : Denetim firmasının yabancı ortaklık / üyelik / temsilcilik olması durumuyla hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitme arasında anlamlı bir farklılık vardır.)

Crosstab

Count

		İç Denetçiyle Hileler Konusunda İşbirliği		Total
		Evet	Hayır	
Yabancı Firmayla	Evet	11	6	17
Ortaklık/Üyelik/Temsilcilik	Hayır	8	17	25
Total		19	23	42

Tablo 4. Denetim Firmalarının Sermaye Yapısına Yönelik Çapraz Tablo

Pearson Ki-Kare değeri 4.369'dur. Serbestlik derecesi $df=1$ iken, χ^2 tablo değeri = 3.84, ve $p=0.037$ ($p<0.05$)'dir. Buna göre H_0 hipotezi reddedilir, alternatif hipotez kabul edilir. Hesaplanan değer kritik (tablo değeri) değerden büyükse anlamlı bir ilişkinin varlığından söz etmek gerekmektedir.⁴⁷ Denetim firmalarındaki

45 Ersoy Canküyer ve Zerrin Aşan, **Parametrik Olmayan İstatistik Teknikleri**, 1.Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1266, Eskişehir 2001, s.76.

46 Altunışık ve diğerleri, **a.g.e.**, s.171.

47 Altunışık ve diğerleri, **a.g.e.**, s.173.

yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumu ile iç denetçiyle işbirliğine gitme tutumu arasında anlamlı farklılıklar vardır

Buna göre yerli firmadaki denetçiler ile yabancı firma ortaklı denetçilerin, hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitme görüşleri arasında bir farklılığın olduğu bulunmuştur. Bu farklılığın nedenleri yabancı ortaklı firmalardaki denetçilerin yurtdışındaki gelişmeleri yakinen takip etmeleri, işbirliğine daha yatkın yaklaşım sergilemeleri ve uluslararası denetim standartlarını benimseyip ona göre denetimlerini yürütmeleri olabilir. Aynı zamanda yerli firmalardaki denetçilerin iç denetçiyle işbirliğine daha az yatkın olmaları ve bu konuyu gereksiz görme gibi nedenler akla gelebilir.

Mesleki unvan, denetçilerin tecrübeleri, eğitim durumları, şirket içindeki unvan değişkenleri ile diğer tüm değişkenlerin aralarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Bundan dolayı araştırmamızın akışı içerisinde yer almamıştır.

6.SONUÇ

Araştırma sonuçlarına göre genel olarak denetçilerimizin hileler konusuna gereken önemi verdiklerini söyleyebilirsek de bu yeterli bir düzeyde değildir. Ülkemizdeki denetçilerin konu üzerinde daha fazla bilinçlendirilmesi, eğitilmesi ve bilgilendirilmesi denetim mesleğinin olmazsa olmazı olan “Güven” unsurunun zedelemesini engelleyecektir. Özellikle ABD'deki şirket iflasları denetim mesleğine olan güvenin sarsılmasına neden olduğu için günümüzde, mesleğin her şeyden önce bağımsızlık temelinde güven unsurunu yeniden oluşturacak düzenlemelere ve rehberlere ihtiyacı vardır. Bu düzenleme ve rehberlerin başında ise hileleri tüm yönleriyle dikkate almak gelmektedir. Bağımsız de-

netçinin hile konusunda bilinçlenmesi ve bu konuda kendini eğitmesi ülkemiz mevcut şartları içerisinde gerçekleşmesi oldukça zor bir durumdur. Ülkemizde hileler konusunun SPK'nın bağımsız dış denetim tebliğinde ve meslek yasasında tam olarak yeterli düzeyde ve açık bir şekilde ortaya konulmaması ayrıca denetçiye yol gösteren SAS No.99 gibi bir kılavuzun da bulunmaması denetim mesleğinin gelişiminde önemli bir engeldir. Özellikle araştırma sonuçlarının denetçinin hile riski değerlemesi yapmasının ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğinin etkin bir denetim çalışmasındaki rolünü ortaya koymasından ötürü, hileler konusunu tüm boyutlarıyla ele alan bir kılavuza ihtiyaç vardır. Burada SPK'nın, Bağımsız Denetim Derneği'nin, İç Denetim Enstitüsü'nün, TÜR-MOB'un ve Türkiye Denetim Standartları Kurulu'nun birlikte çalışarak hileler konusunda bir rehber oluşturması gerekir. Yasal düzenlemelerde bu konuya daha fazla değinilmeli ve mevcut maddeler gözden geçirilmelidir. Bağımsız denetçilerin hileler konusunda eğitimi sağlanmalı, gerekirse ACFE'nin geleneksel Avrupa Hile Konferansları'nın ülkemizde yapılmasına çalışılmalıdır.

Aynı zamanda ülkemizde denetim firmalarının yetişmiş ve kaliteli eleman ihtiyacının giderilmesi, hileler konusuna gereken önemin verilmesine katkı sağlayacaktır. Ülkemizde küreselleşme nedeniyle uluslararası muhasebe standartlarının kullanımı gittikçe önem kazanmaktadır. Dolayısıyla bağımsız denetimin sadece ülke içine değil ülke dışına da olan sorumluluğu artmaktadır. Bağımsız denetçinin etkin bir denetim yapabilmek için hile riskini değerlemesi ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitmesi, bağımsız denetimin ülkemizde olması gereken yeri almasında ve güven kazanmasında önemli bir rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

ACFE, **2002 Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse**, 2002.

ACFE hakkında bilgi, <http://www.cfenet.com/about/about.asp> (2.12.2003)

AICPA, **SAS No.82 "Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit"**, (New York, 1997)

AICPA, **SAS No.99 "Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit"**, (New York, 2002)

AICPA, **SAS No.65: The Auditor's Consideration of the Internal Function in an Audit of Financial Statement**, (New York, May 1991)

Akgül Aziz ve Osman Çevik, **İstatistiksel Analiz Teknikleri "SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları"**, Emek Ofset, Ankara 2003.

Albrecht W.Steve, James D. Stile ve Kevin B. Stocks "What Do Internal Auditors Need to Know", **Internal Auditor**, October 1993.

Altunışık Remzi ve diğerleri. **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri** Sakarya Kitabevi, 1. Baskı Sakarya, Ekim 2001.

Andrew H. Barnett ve James E. Brown, "The CPA As Fraud-Buster", **Journal Of Accountancy**, Volume 185, Issue 5, May 1998.

Bozkurt, Nejat, "Muhasebe ve Denetim Mesleğinde Yeni Bir Alan: Adli Muhasebecilik", **Yaklaşım Dergisi**, Yıl.8, Sayı.94, Ekim, 2000.

Bozkurt, Nejat. "Mali Tabloların Bağımsız Denetimi Açısından Bağımsız Denetçi ve İç Denetçi İlişkisi", **Yaklaşım Dergisi** Yıl13, Sayı.27, Mart 1995.

Calderon Thomas G. ve John J. Cheh, "A Roadmap for Future Neural Networks Research in Auditing and Risk Assessment", **Accounting Information System**, July 2002.

Canküyer Ersoy ve Zerrin Aşan, **Parametrik Olmayan İstatistik Teknikleri**, 1.Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1266, Eskişehir 2001.

Coderre, David G. "Computer Assisted Fraud Detection", **Internal Auditor**, Volume 57, Issue 4, August 2000.

Colbert, Janet L. "The Other Side of SAS 65", **Internal Auditor**, April, 1992.

Crowder, Nita, "Fraud Detection Techniques", **Internal Auditor**, Volume 54, Issue 2, April, 1997.

Dreck Philip.D. ve Mark.J. Nigrini, "Computer Assisted Analytical Procedures Using Benford's Law", **Journal of Accounting Education**, June 2000.

Erdoğan, Melih "Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkartılmasında Benford Yasası", **Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi**, Yıl 1, Sayı 3, Ocak 2001.

Green B.P. ve Choi J., "Assessing the Risk of Management Fraud Through Neural Network Technology", **Audit Journal Practice and Theory**, Spring 1997.

Gramling Audrey A. ve Patricia M. Myers, "Internal Auditor's Assessment of Fraud Warning Signs: Implications for External Auditors", **The CPA Journal**, June 2003.

Hillison, W. C. Pacini ve D. Sinason, "The Internal Auditor as Fraud Buster", **Managerial Auditing Journal**, 14/7, 1999.

http://www.alomaliye.com/halil_soyler_isletmelerde_yap_hileler_2.htm, (21.11.2003)

Kaymak, Can, "Muhasebede Yapılan Hata ve Hilelerin Muhasebe ve Muhasebe Denetimi Yönünden Değerlendirilmesi." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996

Kepekçi, Celal, **Bağımsız Denetim**, İkinci Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

KPMG Fraud Survey, 1998

Meriç, Aydın, İç Kontrol ve Gözetim Birimlerinde Veri Analizi, <http://www.komtas.com> 2.12.2003.

Munter, Paul, ve Thomas A. Ratcliffe, "Auditor's Responsibilities for Detection Of Fraud", **The National Public Accountant**, Vol.43, I.7., September 1998.

Nakıp, Mahir **Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve SPSS Destekli Uygulamalar**, 1.Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2003.

Nurten Erdoğan "Hileler Karşısında Denetçinin Sorumluluğu ve SAS No.82" Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Şubat 2002.

Önder, Türkan, "Finansal Tabloların Denetiminde Hile'nin Araştırılması ve Denetçinin Sorumluluğu-82 nolu Denetim Standardı ve SPK Standartları Arasındaki Farklar", **Marmara İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt XV, Sayı.1, 1999.

Seyidoğlu, Halil **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**, 7.Baskı, Güzem Yay. No:13, İstanbul 1997.

Thomas C. William ve Juan Alejandro, "Fraud Related Audit Issues", **The CPA Journal**, Volume 71, Issue 8, August 2001.

Yılancı Münevver ve Diğerleri, "Muhasebe Denetiminde Kontrol Risk Düzeyinin Belirlenmesi: Yapay Sinir Ağı Yaklaşımı", TC. Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, 2002.